

KOCSISNÉ CSÍZY KATALIN
IULIANUS ÉS A DUNA*

Iulianus írásai között többször is felbukkan a Duna folyó *Istros* névváltozatban. A Duna Iulianus *Császárok* című írásában kizárólag határfolyóként szerepel. Fontosabbak azonban az uralkodó származására vonatkozó további szöveghelyek. Első Constantiushoz írott beszédében Claudius Gothicusról megtudjuk, hogy harcban állt a dunai népekkel, a *Misopógón*ban viszont a császár a Duna menti mysosoktól eredezteti magát. Mindkét helyen e népek egyszerűségét és tiszta erkölcsiségét hangsúlyozta. Az a tény, hogy Iulianusnál a folyók többször is szimbólumok, s az újplatónikus császár számos helyen allegorikus képeket alkalmaz, arra utal, hogy a Duna is jelkép lehet. Ezt támasztja alá Poseidóniosnak a dunai arany mosásáról szóló töredéke. Amint a Duna azonosítható az arannyal, úgy az arany Zeusszal és Héliossal, ami Iulianus jelképes származására utalhat, hiszen a császár Héliosra vezette vissza születését. Rokonai, a Duna menti mysosok így nemcsak Constantius Chlorus miatt érdemelnek figyelmet, hanem egyúttal a Duna is összefonódik a Hélioszhoz írott himnuszban megfogalmazott újplatónikus gondolatokkal.

Kulcsszavak: Iulianus, Duna, Istros, újplatónizmus, Claudius Gothicus, Constantius, Hélios, arany

A Dunának az ókorban több elnevezése is volt: más-más nevet adtak alsó és felső folyásának, mert nem volt még egyértelmű, hogy valójában egy folyóról van szó, másrészt a nevek különféle nyelvi változatait használták. A görögök a VII. században *Istros* néven csak a folyó alsó szakaszát ismerték. Első említését Hésiodos *Theogóniájában* találjuk, akinél Istros folyamisten Téthys és Ókeanos fiaként szerepelt.¹ Az ismertebb, *Danuvius* elnevezés kezdetben a Duna felső és középső folyását jelentette, s csak az első század közepétől használták az egész folyóra.² Pontos és teljes leírását a földrajztudós Ptolemaiosnál találhatjuk meg.³

Részletesebben: a *Danuvius* és a *Danubius* névalak többször is szerepel feliratokon, az utóbbi valójában a latin írásmód görögös alakja. Kövessük nyomon, hogy a

* Ez a dolgozat a 2002. évi „Bolyai Fialat Kutató” pályázat ’A Duna vidékének történeti kutatása’ keretében készült.

¹ Hes., Theog. 337—345.

² W. Spoerri Istros című szócikke a Kleine Pauly lexikonban (II. 1477).

³ Ptol. II 11; III 8,3; VIII 7,2; torkolatai: III 10,6.

Danuvius szavunk miféle eredetre tekinthet vissza. A konstantinápolyi grammatikus, Stephanos Byzantios írásaiból merítő Eustathios Dionysios művéhez írt kommentárjában maradt fenn a szó „igazi” értelmére vonatkozó feljegyzés.⁴ Ebben (298) az áll, hogy mikor a szkítákat szerencsétlenség érte, akkor nevezték el a folyót *Danubis*nak, ezek szerint a szó eredetileg a balsikerüket jelentette, mert a folyót okolták balsorsukért.⁵ Ez az etimológia nem bizonyult megfelelőnek. Sokkal értékesebb az a megjegyzés, hogy ti. a Duna korábbi elnevezése *Matoas*, azaz a ’szerencse folyója’ volt, s a folyó második neve — hasonlóan a Fekete-tengerhez, amelyet az istenek haragjától félve neveztek el πόντος Εὐξεινος-nak, azaz ’idegenekkel szemben barátságos’ tengernek — éppen az ellenkezőjét, a szerencsétlenség folyóját jelentette. A *Matoas* eredeti szkíta elnevezés lehetett, amit az ἄσιος, ’szerencsét hozó’ kifejezéssel fordítottak görögre a bizánci szerzők. Ez arra vonatkozott, hogy a szkíták rendszerint sikeresen keltek át a folyón.⁶ Mindez azonban nem ad magyarázatot a *Danuvius* névre. A folyó elnevezése a kutatás jelenlegi állása szerint kelta eredetű, hiszen kelták nagy számban éltek a Duna felső és középső szakaszán.⁷ Azzal már a görögök is tisztában voltak, hogy a folyó kelta területről ered s a Fekete-tengerbe ömlik, ahogy erről Hérodotos (II 33) és Aristotelés (Meteor. I 13, 39) is tudósított. A Kr. u. második században élt Ptolemaios pedig már meglehetősen pontos leírást tudott adni a folyóról.

Ezek után rátérünk arra, hogy Iulianus számára mit jelentett a folyó.

Az Apostata melléknéven ismertté vált császár írásaiban nem egy helyen olvashatunk a folyóról.⁸ Nemcsak történeti, hanem nyelvi szempontból is érdemes megvizsgálunk azokat a szövegrészeket, ahol a Duna szerepel.

A császár levelei között találjuk a késői görögben használatos vulgáris alakot, a *Danubios* (Δανούβιος) helyett a *Danubis* (Δάνουβις) accusativusi névváltozatot.⁹ Azt, hogy a levél hitelességéhez némi kétség férhet, mi sem példázza jobban, mint hogy a J. Bidez által szerkesztett és kiadott kötetben ez a levél már nem szerepelt. Bizonyára az is kétes volta mellett szól, hogy az uralkodó hitelesnek tekinthető írásaiban kivétel nélkül az *Istros* alakot használta. A Dunának ez az elnevezése a folyó alsó folyását, azaz hozzávetőleg az Orsovától a Fekete-tengerig terjedő szakaszát jelen-

⁴ Steph. Byz. 217 M: Eustathius, Commentarii in Dionysium Periegetae orbis descriptionem. ed. A. Polito. Coloniae 1741. 298. Vö. C. G. Brandis: Danuvius (RE 2103 skk.)

⁵ I. h. ἡρμηγεύθη Δάνουβις ἢ Δάνουσις, ὥσπερ τοῦ ἁμαρτεῖν ἐκείνους αἰτίαν ἔχων, τουτέστιν αἰτιώμενος διὰ τοῦ τοιοῦτου ὀνόματος ὑπ’ ἐκείνων κατὰ τὴν αὐτῶν γλῶσσαν, ὡς αἴτιος αὐτοῖς δυστυχίας γενόμενος.

⁶ Ὅ. ὁ Ἴστρος ποτὲ Ματόας ἐλέγετο, ὃ ἔστι κατὰ Ἑλληνας ἄσιος· καὶ ὅτι πολλὰκις μὲν οἱ Σκύθαι δι’ αὐτοῦ περαιούμενοι οὐδὲν ἐπασχον.

⁷ Ch. W. Glück: Die bei C. Julius Caesar vorkommenden keltischen Namen. München 1857, 92; R. Much: Deutsche Stammeskunde. Leipzig 1900, 63.

⁸ Iulian. Or. I 6 d; Or. II (III) 107 b; Iulian. Or. X 320 d, 326 c, 327 d; Iulian. Or. XII 348 d. ed. J. Bidez: Paris 1932; T. II/2. ed. Ch. Lacombrade: Paris 1964 (Les Belles Lettres). A Duna etimológiájáról bővebben: Brandis: i. m. 2103 skk.

⁹ Danoubin: Ep. 75, ed. Hertlein, II 597.

tette. Az *Istros* változatról viszont tudjuk, hogy thrák eredetű, s a *Hister* és *Ister* latin névalakokkal rokon.¹⁰

Tekintsük át ezeket az előfordulási helyeket. Akadnak közöttük olyanok, amelyek a birodalom hadviselésére, hatáira vonatkoznak.¹¹ Számunkra azonban elsősorban azok a részletek érdekesek, amelyek az uralkodó családjával, származásával összefüggésben fordulnak elő.¹²

A történeti példákkal kapcsolatban a Duna IV. században betöltött szerepét is fel kell vázolnunk. A dunai *limes* két nagyobb szakaszra tagolható: az egyik a raetiai, a másik a noricum, illetve pannoniai véderővonal. Ez utóbbi a két dunai provincia, Pannonia és Noricum mentén haladt, ahol a folyó jobb partján katonai útvonalat építettek ki. Tiberius principatusa idején kezdődött meg a dunai *limes* megszállása; ekkor helyezték Carnuntumba a *XV. Apollinaris legiót*, s foglalták el a védekezés szempontjából is jelentős városokat.¹³ A *limes* kiépítése az első századtól egészen Domitianus és Traianus uralmáig tartott; Hadrianus alatt vált egységes védelmi rendszerré. Elsőrangú szerepét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Antoninus Pius uralma idején (138–161) hozzávetőleg 45 000 ember állomásozott itt.¹⁴ Gallienus nyomdokain haladva Diocletianus és társuralkodói jelentős mértékben újjászervezték ezt a véderővonalat. Ennek oka az volt, hogy a harmadik századi barbár betörések következtében meggyengült a birodalom. Valerianusnak 258/259-ben egy időre fel is kellett adnia a felső-germaniai és a raetiai *limes*t. Ekkor építették ki az Aquincummal és Bononiával (Bánmonostor) szemben fekvő katonai táborokat, sok támaszpontot megerősítettek, újabb *legiókat* helyeztek ide; Contra Aquincum hídfőállásként szolgált. A dunai *limes* jelentőségét mutatja az is, hogy a határvonal mentén állandó harcok folytak a szarmaták ellen is, ennek következtében 301-től kezdődően több császár is viselte a *Sarmaticus* győzelmi címet. Ammianus Marcellinus részletesen beszámolt e harcokról.

Iulianus is állomásoztatott egy dunai flottát. A hajóhad katonai jelentőségéről sokat vitatkoztak, s úgy tűnik, hogy nem volt igaza W. Kochnak, amikor Ammianus Marcellinus és Zosimos írása alapján azt feltételezte, hogy háborús célokat szolgált, mert az valószínűleg inkább a kereskedelem szempontjából volt jelentős.¹⁵ A császár

¹⁰ Jordan. *Get. 12 Omnino amplissimus est, qui lingua Bessorum Hister vocatur.* A thrák *bessusok* a Hebrós felső folyásánál, a Rhodopé és a Haimos területén éltek, vö. *W. Tomaschek: Die alten Thraker.* II 2,101 (S.-Ber. Akad. Wien 131) Wien 1894.

¹¹ Iulian. Or. X 320 d, 326 c, 327 d.

¹² Iulian. Or. I 6 d; Iulian. Or. XII 348 d.

¹³ *Fitz J.: Limes.* (Kl. Pauly III) 654 skk.

¹⁴ *Szilágyi J. Gy.: Les variations des centres de prépondérance militaire dans les provinces frontières de l'empire Romain.* AAntHung 2 (1954) 171 sk., 179 sk. Továbbá a kérdéskörhöz kapcsolódóan: *Szilágyi J. Gy.: Az aquincumi legiotábor erődítés-rendszerének és kiterjedésének kérdéséhez.* Ant. Tan. 2 (1955) 91 skk.

¹⁵ *W. Koch: Kaiser Julian der Abtrünnige. Seine Jugend und Kriegstaten bis zum Tode des Kaisers Constantius.* JbbclPh Suppl. 25 (1899) 329 skk. Amm. Marc. XXI 9,2 *cumque ad locum venisset, unde nauigari posse didicit flumen, lembis escensis quos opportune fors dederat plurimos ...*

a galliai események után nem sokkal,¹⁶ 361 őszen seregével eljutott a Dunához, amikor is Iulianust katonái az egykori Szávaszentdemeteren, az ókori Sirmiumban is *Augustusszá* kiáltották ki.¹⁷ Mindez nem sokkal az akkori uralkodó, II. Constantius halála előtt történt, azok után, hogy Iulianust katonái már korábban Párizsban is a Római Birodalom egyedüli császárává választották.¹⁸

A császár több ízben is említést tett a Dunáról. Így a satirikus hangvételű *Császárok* című írásában egy Kronos-ünnep keretében felvonultatta a birodalom uralkodóit. A sort Iulius Caesar nyitotta s Constantinus gyermekei, Constans, II. Constantinus és II. Constantius zárták. Allegorikus szereplőként Silenus maszkjában Iulianus önmagát mintázta meg. Miután Romulus áldozatot mutat be Saturnusnak s az ünnephez terít, egybehívják a római uralkodókat. Az egykori uralkodók tetteiket sorolva rivalizálnak egymással, kérve az istenek ítéletét, döntsék el, hogy melyikük volt a birodalom legkiválóbb vezetője. Iulius Caesarral együtt Nagy Sándor is megjelenik azért, hogy kisebbitse a diktátor érdemeit. Iulianus lesújtó véleményét Alexandros szájába adja: Róma nem lett volna képes a birodalom létrehozására, ha egy egységes görög állammal szállt volna harcba.¹⁹ A császár Claudius Gothicus, Constantius Chlorus és Marcus Aurelius kivételével senkit sem kímélt e beszédében. A két előbbit is csak azért, mert a második Flavius-dinasztia megalapítói voltak, akiktől családja is származtatta magát, Marcus Aurelius, a filozófus császár pedig az író példaképe volt, s filozófusokhoz illő külső megjelenésével, szakállviselésével a sztoikus uralkodóban saját alakját mintázta meg.²⁰

Az *Istros* három alkalommal is előfordul, méghozzá mindháromszor történeti összefüggésben. Iulius Caesar Nagy Sándorhoz hasonlítja magát, s azzal dicsekszik, hogy a gall háború idején kétszer is átkelt a Rajnán, míg Alexandros csak egyszer tette ugyanezt a Dunán.²¹ Iulianus a két folyó szembeállításával egyúttal párhuzamot is vont közöttük: számára a Duna hasonló horderejű és történelmi jelentőségű folyó, mint a Rajna és a Tigris.²² Nem kétséges, hogy amikor az uralkodó Nagy Sándor és Iulius Caesar hadműveleteiről beszélt, saját dunai és rajnai átkelésére céltzott. Iulianus a Rajnán 357-ben, első galliai hadjárata idején, a mai Strassburg mellett aratott győzelme után kelt át. A dunai eseményekkel kapcsolatban Ammianus Marcellinus számolt be arról, hogy az uralkodó akkoriban úgy járt el, mint Alexandros.²³

¹⁶ Constantius Iulianust 355. november 6-án nevezte ki *caesar*rá s ezzel utódjává. Ettől az időponttól kezdve Iulianus Galliában vezetett állandó hadjáratokat az alemannok és a frankok ellen.

¹⁷ *J. Bidez*: *Julian der Abtrünnige*. München 1940, 207.

¹⁸ *Amm. Marc.* XX 8,20.

¹⁹ *Iulian. Or.* X 324 b—c.

²⁰ *J. Bidez*: i. m. (1940) 318.

²¹ *Or. X. Caes.* 320 d: οὗτος ἄπαξ ἐπεραιώθη τὸν Ἰστρον, ἐγὼ δεύτερον τὸν Ῥήνον.

²² „L’Istros est un des grands fleuves dont le franchissement marque une avancée héroïque en pays barbare: Alexandre l’a franchi, comme César a franchi le Rhin, comme Constance a franchi le Tigre.” *J. Bouffartigue*: *L’empereur Julien*. Paris 1992, 462.

²³ *Amm. Marc.* XXI 8: *id enim Alexander Magnus et deinde alii plures negotio ita poscente periti fecere ductores.*

Iulianus másodjára Augustus szájába adja a szót. A *princeps* arról beszél, hogy az Eufráteszt és a Dunát tette a birodalom természetes határaivá, ironikusan kiegészítve azzal, hogy ezt korántsem mértéktelen nagyravágyásból cselekedte.²⁴ Ebben a szövegrészletben a Duna és az Eufrátesz képletesen és ténylegesen is a birodalom nyugati és keleti határait jelenti. Az uralkodó ismét személyes elképzeléseinek ad hangot, amennyiben politikai céljaival is egybevágh, hogy a birodalmat természetes határokkal övezzék. Ez a cél lebegett szeme előtt akkor is, amikor perzsa hadjáratra indult. A keleti határvonalat azonban nála nem az Eufrátesz, hanem a Tigris képezte volna. Míg Augustus megelégedett azzal, hogy az Eufráteszig nyúlik a birodalom, addig Iulianus a Tigrisig, sőt azon túl is igyekezett volna terjeszkedni.²⁵

Harmadízben Traianus monológjában hallunk a Dunáról. A császár arról beszél, hogy hatalomra kerülésekor erősen meggyengült birodalmat kellett átvennie, s a Duna túlsó partján élő népeket volt kénytelen segítségül hívni a getákkal szemben.²⁶ Kik is voltak ezek a Duna másik partján élő népek? A dáciai hadjáratról van szó. Traianus a dák aranybányákat szándékozott megszerezni, s ezután szervezte meg Dacia provinciát. E hadjárat idején építették a Dunán az első állandó kőhidat az ókori Drobeta (a mai Turnu Severin) mellett. A kivitelező építésmester damaszkusi Apollodóros volt.

Iulianus tehát a *Császárok* című írásában a birodalom három jeles uralkodóját vonhatta fel Iulius Caesar, Augustus és Traianus személyében. Mindhármukat az köti össze, hogy az *Istros* valamennyi esetben határfolyóként szerepel. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy ezek az utalások egyszersmind Iulianus politikai lépéseivel is összefüggésben állnak, hiszen már korábban bekövetkezett eseményekre vagy az uralkodó később megvalósítandó elképzeléseire vonatkoznak.

Ezek után térjünk át a császár származásával kapcsolatos szövegekre: találhatunk-e összefüggést az eddigiekkel? A következő kérdésekre keressük a választ: miért tartotta fontosnak a császár, hogy származásával kapcsolatban többször is említse az *Istros*t, illetve a Duna menti népeket, hiszen büszkélkedhetett volna szíriai elődeivel is?²⁷ Iulianus Claudius Gothicustól eredeztette családját. Írásaiban nem

²⁴ Iulian. Or. X 326 c.

²⁵ Bouffartigue: i. m. (1992) 464: „Le concept est clairement exprimé chez Julien: il s’agit des « frontières accordées pour ainsi dire par la nature » (Iulian. Or. X 326 c). (...) La vraie frontière orientale est le Tigre, cette « antique frontière entre notre pays et [celui de Sapor] » (Iulian. Or. I 23 d). Et il est manifeste que Julien comptait appliquer à l’est la même stratégie qu’à l’ouest: pénétrer temporairement en territoire barbare pour intimider l’ennemi et briser sa puissance, puis établir une solide ligne de défense le long du fleuve frontière.” Iulianus Eusebia császárnéhez írott *panegyricus*ában ugyancsak határfolyóként jelenik meg az *Istros*, még hozzá Philippos birodalmára vonatkozóan, ahol a szerző a császárné származásával kapcsolatban emlékezett meg a makedón uralkodóról: Iulian. Or. II (III) 107 b: Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος ἐπειράθη τὴν Μακεδόνων ἀυξήσαι δύναμιν, καὶ τῆς Εὐρώπης τὰ πλεῖστα καταστρεψάμενος ὄρον ἐποίησατο πρὸς ἑω μὲν καὶ πρὸς μεσημβρίαν τὴν θάλατταν, ἀπ’ ἄρκτων δὲ οἰμαὶ τὸν Ἴστρον (...).

²⁶ Iulian. Or. X 327 c—d.

²⁷ Theodóra császárné (Iulianus nagyanyja) Constantius Chlorus hitvese volt.

egy helyen utal arra, hogy Claudius Gothicus az első nemzedék atyja, Constantius Chlorus a második, míg atyja, Iulius Constantius a harmadik nemzedék képviselője.²⁸ Arra már rámutattunk, hogy szatírjában milyen kíméletesen bánt mindkét császárral, sőt mi több: büszke volt családjára.²⁹ Figyelemre méltó, hogy Iulianus származásával kapcsolatban több alkalommal is írt a Dunáról, hol úgy, mint azokkal a folyómentén élő népekkel összefüggésben, amelyekkel elődei harcoltak,³⁰ hol pedig úgy, mint őseihez, a mysosokhoz közeli folyóról.³¹ A három nemzedék szimbolikájában a mitológiából is jól ismert korszakok jelképére: az arany-, ezüst- és vaskorra találhatunk utalást. Ez a kép jelent meg Iulianusnak a kynikus Hérakleios ellen írott *oratió*jában, amikor jelen koráról, mint a vaskor nemzedékéről írt.³² A családra vonatkozóan a nemzedékek a mitológiából vett allegorikus példa keretében is szerepelnek. Iulianus nagybátyjához és egyben elődjéhez, Constantiushoz írott második beszédében az *Ilias* második énekének híres sorait idézi. Ezekben a Pelopidák tragédiájáról van szó. Pelops, Atreus, Thyestés és Agamemnón alakjaiban Constantius Chlorus és utódai jelennek meg.³³ A rejtvény kulcsa Atreus és Thyestés viszonyában keresendő. Amint Atreus és Constantinus párhuzamba állítható, úgy Thyestés Constantinus testvérével, azaz Iulianus atyjával, a 337-ben gyilkosság áldozatává lett Iulius Constantiusszal azonosítható. A párhuzam burkolt fenyegetést tartalmaz, hiszen a császár mindezzel arra utalt, hogy Constantius ugyanúgy végzi majd, mint Agamemnón, akit Thyestés gyermeke, Aigisthos ölt meg. Aigisthos pedig nem más, mint maga Iulianus.³⁴ A kapcsolatot az is alátámasztja, hogy rögvést a homérosi idézet után, mintegy magyarázatként a Pelopidák és a Flavius-dinasztia összehasonlítását is megtalálhatjuk.³⁵

Iulianus első, Constantiushoz írott beszédében Claudius Gothicusról azt írta, hogy a Duna túlsópartján élő népekkel harcolt. Jelen esetben a germán gótokról van szó, akik a III. századtól kezdve folytonos háborúban álltak a birodalommal. A császár két dolgot is igyekszik hangsúlyozni; egyrészt azt, hogy Claudius egyenes úton, avagy az isteneknek tetsző módon (ὁσίως) és igazságosan (δικαίως) szerezte meg a Római Birodalom feletti uralmat, másrészt pedig, hogy célja a tiszta erkölcsök helyreállítása volt és külsőségekben is egyszerűsége törekedett, ezzel célozva saját külső

²⁸ Iulian. III (II) 51 b—c. Claudius Gothicus (II. Claudius) 268—270 között volt a birodalom császára. Constantius Chlorus, Constantinus atyja, egyike volt a Diocletianus által kinevezett *caesar*oknak. Rövid időre, 305—306-ig viselte az *augustus*i címet. II. Constantius 337—361 között uralkodott.

²⁹ Iulian. Or. X 313 d és Iulian. Or. X 315 b.

³⁰ Iulian. Or. I 6 d.

³¹ Iulian. Or. XII 348 d. A mysosok az Istros mentén fekvő Moesia thrák lakói voltak (Strab. I 1,10).

³² Iulian. Or. VII 205 a.

³³ Iulian. Or. III (II) 51 b—c.

³⁴ *F. Curta: Kaiserliche Lobrede und politisches Programm: Die dritte Rede des Julianus. Eranos* 95 (1997) 39 skk.

³⁵ Iulian. Or. III (II) 51 c.

megjelenésére, sőt mi több, erkölcsére is.³⁶ Az előbbi példából, a később keletkezett, második constantiusi beszédből kiderült, hogy az uralkodó korántsem kizárólag Constantius dicséretére írta e *panegyricus*sait. Azzal, hogy elődje, Claudius trónra kerülésének tisztaságát kiemeli, egyszersmind II. Constantius örökösödését firtatja. Nagy Konstantin gyermeke nem egyenes úton szerezte meg az uralmat, hiszen előbb el kellett távolítania az útból Iulianus közvetlen rokonságát, ahogyan azt 337-ben meg is tette. Megállapíthatjuk, hogy mindkét családra vonatkozó példa a caesar Constantiusszal szembeni burkolt ellenállását fejezi ki. Claudius Gothicus hatalomrajutása és uralkodása ugyanakkor a fiatal várományos politikai törekvéseit jelzi, hiszen a δικαιοσύνη (igazságosság) és a δσιότης (jámberság, isteneknek tetsző magatartás) kulcsfogalom az uralkodó politikájában.³⁷ Mindez ellenben nem érvényes Constantiusra, aki Iulianus szemében *tyrannos* típusú uralkodó volt.³⁸

Végül *Misopogón* (*Szakállgyűlölő*) című írásában is találkozhatunk a Dunával. Ezt a beszédet Antiochia keresztény lakossága ellen írta válaszul az őt ért támadásokra. A városlakók elhanyagolt külsejét rótták fel a császárnak, erre ő a filozófus egyszerűségét és ehhez társuló erényességét állította követendő példának. Az antiochiaiakat egykori uralkodójukkal, Antiochossal rokonította, akit Iulianus fényűző keleti despotaként írt le.³⁹ Ebben az idézetben a Duna mellett élő mysosokat vallja őseinek.⁴⁰ A mysosokkal való rokonsága a második flaviusi dinasztia megalapítójának, Constantius Chlorusnak származási helyére utal.⁴¹ A császár egyébiránt hol görögnek, hol thráknak, hol mysosnak tartja magát, mindez azt jelentette, hogy Hellast tekintette igazi hazájának, a thrák származás Konstantinápolyra, szülővárosára utal.⁴² Iulianus e részletben szándékosan állította szembe a birodalom keleti és a nyugati területeit, hogy bizonyítsa: az utóbbiak, a becsületes és tiszta lelkű barbárok erkölcsi kiválóságuknál fogva sokkal inkább követésre méltók.⁴³

Láthattuk, hogy Iulianus számára a Duna és a Duna menti népek az egyszerűséget, az etikai tisztaságot jelképezik. Kérdés, hogy az allegorikus ábrázolásmódot kedvelő, újplatonikus szellemű császár gondolhatott-e más összefüggésben is a Dunára? Kapcsolódhatott-e a folyóhoz egyszersmind szimbolikus jelentéstartalom?

³⁶ Iulian. Or. I 6 d—7 a.

³⁷ *F. Curta*: Atticism, Homer, Neoplatonism and *Fürstenspiegel*: Julian's Second Panegyric on Constantius. GRBS 36 (1995) 177 skk., 204 skk.; *J. Kabiersch*: Untersuchungen zum Begriff der Philantropia bei dem Kaiser Julian. Klassisch-Philologische Studien 21 (Wiesbaden 1960) 49 sk., különösen 52.

³⁸ *Curta*: i. m. (1997) 47.

³⁹ Iulian. Or. XII 347 a.

⁴⁰ Iulian. Or. XII 348 c—d.

⁴¹ *Bouffartigue*: i. m. (1992) 667, 558. jegyzet.

⁴² Ep. 59, 19—20. ed. *J. Bidez*: Paris 1972; Iulian. Or. XII 350 d, 367 c; Or. II (III) 118 d; *Bouffartigue*: i. m. (1992) 660.

⁴³ *Bouffartigue*: i. m. (1992) 641: „Tout au long du Misopogon, il prétend suivre le modèle par les braves et honnêtes barbares d'Occident.” Ebben a beszédben még számos más helyen is az ősök példájának követésére int a császár. 348 b—d, 359 a, 360 d.

Iulianusnál nem egy helyen találkozunk szimbolikus folyóábrázolással, így akkor is, amikor a Drávát és a Skamandrost perszonifikálja, mint ahogyan az általa idézett Homéros tette.⁴⁴

A Duna az ókoriak számára nemcsak katonai, kereskedelmi, hanem gazdasági szempontból is fontos volt. Poseidónios is írt arról, hogy a Duna mentén több helyütt aranyat mostak.⁴⁵ Poseidónios követője, Strabón szintén fontosnak tartotta, hogy említést tegyen a dunai aranymosókról.⁴⁶ Gondoljuk csak meg, hogy a császár számára mit jelképezhetett az arany, amihez a Napot rendelték a görög asztrológiában.⁴⁷ Poseidónios a pythagoreusok és az orphikusok nyomán a Napot Zeusszal azonosította.⁴⁸ Ezt tette Iulianus is, hiszen éppen *Császárok* című írásában Zeus szimbóluma az arany volt.⁴⁹ Zeusnak az arannyal és a Nappal történő azonosítása egyszersmind Héliossal való identifikációját is implikálja, hiszen a Nap-Hélios egyezéshez nem férhet kétség.⁵⁰ Zeus a negyedik századi újplatonikus bölcsező szemében már egy volt Héliossal, illetve Hélios valamennyi istenséget magába olvasztotta.⁵¹ Ez a filozófiai iskola ugyanakkor a *sympatheia*-tant is átvette. Már Plótinus is számos helyen követte Poseidónios.⁵² Az az elképzelés, hogy a világ egy élő organizmus, bizonyíthatóan Iulianusra is hatással volt, hiszen írásaiban nemegyszer adott hangot ennek a gondolatnak.⁵³ Nem is csodálkozhatunk ezen, hiszen Poseidónios nemcsak a császár által csodált Marcus Aureliusra volt nagy hatással⁵⁴, hanem a késői újplatonikus Iamblichos is bőségesen merített tőle.⁵⁵

K. Reinhardt „Kosmos und Sympathie” című munkájában több ponton is rámutatott arra, hogy Iulianus mennyiben követhette a rhodosi filozófust.⁵⁶ A *sympatheia*, illetve annak hirdetése, hogy Hélios a világ ura, hogy a Nap a Világmin-

⁴⁴ Többek között: Or. III (II) 60 c—d.

⁴⁵ Fr. 402 = Athen. VI 233 a—234 c. Poseidonios, Die Fragmente I—II. ed. W. Theiler: Berlin, New-York 1982.

⁴⁶ V 1,8. A Duna felső folyása mentén hazánk területén is folyt aranymosás; nemcsak a középkorban, hanem később is, egészen a huszadik század elejéig működtek a dunai aranymosók; vö. *Hóman B.—Szekfü Gy.*: Magyar történet II. Budapest 1936, 110; *Kováts F.*: A magyar arany világtörténelmi jelentősége. *Történeti Szemle* 11—12 (1922—1926) 104 skk.

⁴⁷ A. Bouché-Leclercq: *L'astrologie grecque*. Paris 1899, 315.

⁴⁸ F. Buffiere: *Les mythes d'Homère et la pensée grecque*. Paris 1956, 178; W. Theiler: *Die Vorbereitung des Neuplatonismus*. Berlin—Zürich 1964, 80.

⁴⁹ Zeus aranyból és ezüsből lévő ágyon foglalt helyet: Iulian. Or. X 307 d. Lacombrade itt azt a magyarázatot adja, hogy amennyiben az arany Zeust jelképezi, az ezüst pedig Hérát, úgy ezzel az azonosítással az istenek misztikus *hierosgamos*ára találhatunk itt példát. *Lacombrade*: i. m. (1964) 23.

⁵⁰ *Lacombrade*: i. m. (1964) 93.

⁵¹ Erről lásd a Hélioshoz szóló himnuszát: Iulian. Or. XI (IV) 149 c.

⁵² *Theiler*: i. m. (1964). A szerző a függelékben még a párhuzamos Plótinus- és Poseidónios-szöveghelyeket is felsorolja: 154 skk.

⁵³ Iulian. Or. XI (IV) 139 b. (A további szövegrészlet is ezt a gondolatmenetet folytatja.)

⁵⁴ Erről kimerítő részletességgel: *H. R. Neuenschwander*: *Mark Aurels Beziehungen zu Seneca und Poseidonios*. Bern—Stuttgart 1951.

⁵⁵ *K. Reinhardt*: *Kosmos und Sympathie*. München 1926, különösen a „Poseidonios und Iamblich” című fejezet: 252 skk.

⁵⁶ *Reinhardt*: i. m. (1926) 376 sk.

denség lelke, általa él és mozog minden, a természettudományok terén egyúttal a héliocentrikus világkép megteremtését is jelentette.⁵⁷

Az újplatonikusok szimbólumokkal teli allegóriáit jól ismerő uralkodónak, aki beszédeiben maga is gyakran alkalmazott enigmatikus elemeket, aligha kerülte el figyelmét a Duna és az arany összefüggése. Ez a folyó a misztikus filozófus császár számára nem csupán a Római Birodalom határfolyóját jelentette, hanem sokkal inkább egy olyan vidéket, amelyhez bizonyos értelemben legendás elképzelések is társulnak. Azzal, hogy Iulianus az aranyban gazdag Duna vidékét jelöli meg családjá származási helyéül, egyúttal önmagát is az arannyal azonosítható Zeustól, illetve Héliostól, a mindent betöltő istenségtől eredeztette, ahogyan ezt tette akkor is, amikor a Hélioszhoz írott himnuszban önmagáról vallott.⁵⁸

Végigtekintve a történeti és származásra vonatkozó példák során, láthatjuk, hogy mindkét csoport esetében a Duna határként szerepel. Az előbbieknél úgy, mint a birodalom természetes határa, az utóbbiaknál viszont erkölcsi értelemben fogalmazódik meg ez a határ. A Duna menti népek az ősi római erényesség, az egyszerűség megtestesítői lesznek, szemben a birodalom keleti felében, azaz Iulianus környezetében élőkkel.⁵⁹ Ezt a tisztaságot fejezi ki az a gondolat is, amikor a Dunát mint aranyelőhelyet azonosítjuk Héliossal, a császár számára a mindenséget betöltő istenséggel. Mindezek fényében nem kétséges, hogy az uralkodónak egyszersmind politikai törekvése volt, hogy a római népet e tiszta jellemhez, erkölcsiséghez vezesse vissza. Ez a szándék mutatkozott meg a keresztény oktatók ellen hozott rendeletében is, amikor azt az elvet kívánta megvalósítani, hogy a birodalom valamennyi oktatója meggyőződése szerint tanítson. A hit dolgában ugyanígy járt el, amikor a pogány Hélios, illetve Mithras kultuszát igyekezett egyedül elfogadottá tenni.

ZUSAMMENFASSUNG

Unter den Schriften Julians taucht der Fluss Donau als *Istros* auf. Die Donau tritt in den *Caesaren* von Julian ausschließlich als Grenzfluss hervor. Aber die anderen Textstellen in Bezug auf die Herkunft des Herrschers sind wichtiger. In seiner ersten, an Constantius geschriebenen Rede erfahren wir über Claudius Gothicus, dass er mit den Völkern an der Donau im Kampf gestanden ist, aber in *Misopogon* lässt sich der Kaiser von den Mysern an der Donau entstammen. An beiden Stellen betont er die Schlichtheit und unbefangene Sitte dieser Völker. Die Tatsache, dass die Flüsse bei Julian mehrmals als Symbol vorkommen, und der neuplatonische Kaiser verwendet allegorische Bilder an zahlreichen Stellen, weist darauf hin, dass selbst die Donau Symbol sein kann. Es wird durch das Fragment von Poseidonios über die Goldwäsche an der Donau unterstützt. Wie die Donau mit dem Gold identifiziert werden kann, so kann auch das Gold mit Zeus und Helios rekonstruiert werden, was aber die symbolische Herkunft von Julian andeuten kann, denn der Kaiser führte seine Geburt auf Helios zurück. Seine Verwandten, die

⁵⁷ Reinhardt: i. m. (1926) 335; „Hélios Démiurgos“ 365 sk.

⁵⁸ Iulian. Or. XI (IV) 131 c—d.

⁵⁹ J. Bidez: Julian der Abtrünnige. München 1940, 12.

Myser an der Donau sind nicht nur wegen Constatius Chlorus beachtenswert, sondern sich auch die Donau zugleich mit den neuplatonischen Gedanken, die in der Hymne an Helios formulierten sind, verflechtet.

Schlusswörter: Iulianus, Donau, Istros, Neuplatonism, Claudius Gothicus, Constantius, Hélios, Gold

KOCSISNÉ CSÍZY KATALIN
Tel.: 26/ 373-729
E-mail: kocsisandras@freeweb.hu